

УДК 371. 322; 378

д. пед. н., проф. Бенера В.Є.
(КОГПА ім. Тараса Шевченка)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ В ІСТОРІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

У статті автор на основі виявлених організаційно-педагогічних передумов, аналізу законодавчого забезпечення становлення самостійної роботи студентів у вищих закладах освіти України другої половини XIX – початку XXI ст., обґрунтувала процес її розвитку як закономірну, послідовну зміну в теоретичному визначенні, практичній реалізації, структурних і змістових трансформаціях, відповідно до виділених основних етапів.

Актуалізовано конструктивний досвід організації самостійної роботи студентів у вищій школі України досліджуваного періоду, розроблені базові теоретичні положення авторської інтегрованої концепції самостійної роботи студентів у єдності історичних надбань та педагогічної інноватики.

Ключові слова: самостійна робота, вищий навчальний заклад, навчальний процес, теорія, практика, тенденції, актуалізація історичного досвіду.

Based on the identified organizational and pedagogical requirements and the analysis of the legal establishment of students' self-studies work in higher education of Ukraine in the second half of the XX-th – the beginning of the XXI-st centuries, the process of its development has been revealed as a natural, consistent change in its theoretical definition, practical realization, structural and semantic transformations, and with reference to the identified main stages.

The changes in the theory and practice of students' self-studies work within the given historical period have been distinguished; the characteristic features and tendencies of students' self-studies development have been identified within the proposed periods.

The revealed positive experience of student's self-work organization has been actualized in academic process in higher educational establishments of Ukraine (2-nd half of the XX-th-beginning of the XXI-st centuries); the basic theoretical principles of the author's integrated concept of students' self-studies work have been developed in the unity of historical achievements and educational innovations.

Key words: self-studies, higher educational establishment, educational process, theory, practice, tendencies, actualization of historical experience.

Інноваційна за змістом і характером динаміка світових тенденцій розвитку суспільства вимагає формування випереджувальної освітньої політики. Серед очікуваних результатів реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. – підготовка та виховання кадрів

вищої кваліфікації, здатних працювати на засадах інноваційних підходів до організації освітньо-виховного процесу, власного творчого безперервного професійного зростання. Увага акцентується на поглибленні компетентнісної парадигми, самостійній освітній діяльності майбутнього фахівця. Стратегії самостійного пізнання стають механізмом, який забезпечує можливість вільної реалізації суб'єктів педагогічного процесу, право вибору особистістю індивідуальної траєкторії професійного розвитку. Відповідно до освітньо-нормативних документів самостійну роботу студента визначено основною формою організації освітньої діяльності в сучасному вищому навчальному закладі, а її обсяг регламентується від 1/3 до 2/3 загального навчального часу.

Сучасні вимоги до підготовки фахівців, їх компетентності спонукають до ґрунтовнішого вивчення розвитку теорії та практики самостійної роботи студентів в історії вищої школи України. Доцільність дослідження зумовлюється й низкою суперечностей:

- на рівні концептуалізації: між процесами утворення глобальної освітньої мережі, інтернаціоналізації вищої освіти та необхідністю збереження національних педагогічних традицій; між потребою в методолого-теоретичному обґрунтуванні сутності й змісту самостійної роботи студентів у вищому навчальному закладі та недостатнім урахуванням історично апробованих концепцій і проектів;

- на рівні змісту й організації: між необхідністю модернізації самостійної роботи студентів на засадах компетентнісного підходу, особистісно-соціального навчання, співробітництва й співтворчості викладача і студента та відсутністю реальних механізмів упровадження інтегрованих (традиційно-інноваційних) педагогічних технологій; між історично доведеним гуманістичним спрямуванням самостійної роботи студента та недостатнім рівнем його реалізації в навчальному процесі сучасного вищого навчального закладу; між необхідністю створення системи наскрізної самостійної роботи студентів і неврахованістю динаміки її історичних змін;

- на рівні професійної самореалізації: між поглибленням професійної зорієнтованості самостійної роботи студентів і неповним урахуванням її історико-регіональної специфіки; між зростаючими вимогами до професійного рівня сучасного фахівця та потребою в обґрунтуванні напрямів самоосвіти, самовиховання особистості з оперттям на конструктивні персоніфіковані ретроідеї.

Аналіз сучасних науково-літературних джерел засвідчує, що в теорії та практиці вищої освіти накопичено певний досвід, що є основою вдосконалення самостійної роботи студентів. Визначено домінантні імперативи нової стратегії професійної підготовки фахівців із позицій нової філософії освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Луговий та ін.), обґрунтовано ідею неперервності освіти (А. Алексюк, А. Бойко, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, С. Сисоєва та ін.).

Історико-педагогічний аналіз проблеми самостійної діяльності суб'єктів учіння як засобу активізації навчального процесу здійснено О. Адаменко, А. Булдою, А. Вихрущем, Н. Гупаном, Н. Дем'яненко, М. Євтухом, І. Зайченком, Г. Кловак, В. Майбородою, О. Микитюком, Н. Побірченко, О. Сухомлинською; вплив самостійної роботи на процес пізнання обґрунтовано В. Буряком, В. Вергасовим, Б. Єсиповим, О. Морозом, Р. Нізамовим, М. Нікандровим, П. Підкасистим, Т. Шамовою, Г. Щукіною. Основи організації самостійної роботи у системі підготовки фахівця в умовах

університетської освіти визначено С. Вітвицькою, О. Глузманом, В. Козаковим, О. Кучерявим, О. Малихіним, О. Мещаніновим, В. Морозом, В. Сагардою та ін.

Питання методики самостійної роботи майбутніх педагогів стали предметом досліджень Н. Бойко, В. Буринського, Н. Кардаш, М. Умрик, І. Шайдур, Н. Шишкіної, С. Яшанова та ін. Особливості організації самостійної роботи у вищих навчальних закладах досліджували Ю. Атаманчук, В. Бебих, І. Бендера, О. Василенко, Л. Онучак, Н. Пасмор, Ю. Приходько, Г. Романова, М. Смирнова та ін. Історико-педагогічний аспект навчально-пізнавальної діяльності студентів відображено у працях О. Кравченко, І. Курляк, О. Осової. Окремі проблеми самостійної роботи студентів висвітлено в низці дисертаційних досліджень, зокрема, теоретико-методологічні засади самостійної навчально-пізнавальної діяльності (М. Солдатенко, О. Малихін); організації науково-дослідної роботи (Г. Кловак, О. Мартиненко, О. Микитюк); самовиховання студентів (О. Кучерявий, Л. Римар, Г. Сериков); їх саморегуляції (Е. Газієв, І. Золотухіна, В. Чайка). Водночас зазначені наукові розвідки мають опосередковане відношення до предметного поля дослідження.

Отже, актуальність окресленої проблеми, важливість об'єктивного осмислення теоретичного та практичного досвіду минулого для розвитку сучасної вищої школи України, відсутність ґрунтовних історико-педагогічних досліджень із проблем організації та змісту самостійної роботи студентів і необхідність розв'язання наявних суперечностей визначили *мету статті*.

Вихідними положеннями у нашому дослідженні є застосування парадигмального підходу, що пов'язується з визначенням теоретичних і методологічних основ педагогіки в різні епохи її розвитку. Зокрема, наукові положення Т. Куна, який розглядає парадигмальний підхід як сукупність фундаментальних досягнень у конкретній галузі науки, які задають загальновизнані зразки, приклади наукового знання, проблем і методів їх дослідження, визнаних науковим співтовариством основою його подальшої діяльності упродовж певного часу. Парадигмальний підхід в історико-педагогічному дослідженні обґрунтовано М. Богуславським і Г. Корнетовим. Аналізуючи пропоновану ними аргументацію, О. Сухомлинська зазначає, що парадигма – одне з ключових понять сучасної філософської науки й означає сукупність переконань, цінностей і технічних засобів, прийнятих науковим співтовариством (певна наукова традиція), а парадигмальний підхід в історії педагогіки – генеза теоретичних положень, що дає змогу науковцям і практикам виявити, сформулювати й описати цілісні моделі освіти [12, с. 22]. Н. Дем'яненко розглядає «педагогічну парадигму як сукупність теоретичних і методологічних підходів, що визначають систему освіти, втілювану в науці й практиці на конкретному історичному етапі» [7, с. 42].

За твердженнями вчених, педагогічна парадигма традиції є генетично найдавнішою. Вона відповідає моделі освіти, органічно вплетеній у традиційний устрій життя людей та базується на зразках виховання й навчання, котрі, в свою чергу, є складовими традиції як найбільш стійкої, стабілізуючої складової механізму соціального дослідження. Виходячи із зазначеного, ми враховуємо положення вчених (М. Богуславського, Н. Дем'яненко, Г. Корнетова, А. Копил, С. Сухомлинської), які вважають, що «більш глибоке розуміння сучасних процесів в освіті, сучасних пошуків педагогічної думки, прогнозування ходу історико-педагогічного процесу передбачає бачення діалектики двох епох, оскільки їх паралельний розвиток

сприяє збереженню наступності в ідеалах і цінностях освіти та подоланню негативних тенденцій в освітній політиці» [8, с. 101].

Поділяючи наукові підходи вчених, серед парадигмальних напрямів розвитку вищої освіти України упродовж XIX–початку XXI ст. будемо розглядати розвиток теорії і практики самостійної роботи студентів у рамках академічної, професійно-орієнтованої, професійно-технологічної та гуманітарної парадигм. Кожна із зазначених парадигм відрізняється метою, змістом, провідними орієнтирами, теоретичними поглядами на особистість, особливостями змісту, видів і характеру виконання самостійної роботи в освітньому просторі вищої школи.

Виходячи із зазначеного, концептуальними засадами для дослідження розвитку теорії та практики самостійної роботи студентів вищої школи досліджуваного періоду вважаємо єдність наступних принципів:

- компенсаторності, згідно з яким передбачається значне розширення «фонових» знань студентів за рахунок орієнтації останніх на самостійний пошук й систематизацію додаткової інформації. Ця вимога передбачає нарощення «ядра» набутих професійно значущих знань з метою забезпечення повноти їх актуалізації;

- праксеологічності, сутність якого полягає у максимальній активізації самостійних дослідницьких дій студентів у напрямку набуття ними суб'єктивно нових знань. Активізація процесуального аспекту дослідження орієнтована на вдосконалення самостійної роботи майбутніх фахівців, оволодіння її технологією;

- багаторівневості, що передбачає забезпечення «покрокового» ускладнення змісту самостійної науково-дослідницької діяльності через скорочення або помноження завдань дослідження, звуження або розширення «інформаційного поля» завдань для самостійної роботи. Принцип багаторівневості дозволяє в повному обсязі врахувати індивідуальні динамічні можливості студентів, ступінь оволодіння навчальним матеріалом, рівень розвитку професійної самостійності;

- діалогічності, який реалізується шляхом активного використання потенціалу інтерактивної комунікативної взаємодії у підсистемах «викладач – студент», «студент – викладач». Саме діалог дозволяє викладачу встановлювати мобільний зв'язок із студентською аудиторією, з'ясовувати настрій, міру її зацікавленості й обізнаності в предметі навчання, емоційний та фізичний стан. Крім того, діалог забезпечує можливість створення атмосфери «спільного міркування» (Н. Кічук, О. Цокур), «спільної педагогічної дії» за допомогою включення студентів у колективно-групові, індивідуально-групові види самостійної роботи;

- прогностичності, який орієнтує на виявлення найближчої, середньої та віддаленої перспектив розвитку особистості, націлює на встановлення прогнозу педагогічного впливу засобів самостійної дослідницької діяльності на характер актуалізації знань, складання програм із перспективи власної самореалізації, самовиховання та самонавчання упродовж життя;

- особистісного цілепокладання студента (А. Хуторський), що передбачає здобуття освіти кожним студентом, кожним майбутнім фахівцем із урахуванням його особистісних цілей і завдань; право вибору студентом індивідуальної освітньої траєкторії; тобто це вибір студентом виду й теми творчої самостійної роботи, способів досягнення поставленої ним мети, створення самостійної освітньої траєкторії у здобутті майбутньої професії;

- самоорганізуючої творчості майбутніх професіоналів (С. Кульневич), тобто побудова навчання за синергетичним підходом, що передбачає формування у студентів самоорганізуючої професійної діяльності, мета і зміст якої повинні перетворити її для професіонала в самокерівництво шляхом синергетичних орієнтирів та умов діяльності;

- компліментарності (доповненості), суть якого полягає у тому, що за законами діалектики, протилежності зникають не шляхом їх зняття, а шляхом взаємного доповнення, компромісу. У практиці вищої школи це означає заміну монологічної лекції як методу викладання, діалогом, діалоговою взаємодією, партнерством викладача і студента в засвоєнні знань за наявності відкритості навчальної інформації для студентів;

- «принцип суб'єктності та свідомості, що пізнає», за яким і викладач, і студент визначаються активними суб'єктами освіти, спостерігачами своїх внутрішніх особистісних структур і їх прояву на «дослідному полі» (С. Кульневич) професійної і педагогічної діяльності. За такого підходу нівелюється позиція викладача як носія і передавача знань, оскільки пізнає і викладач, і студент;

- «принцип суб'єктивного контролю» (С. Кульневич, Т. Лаврентьева), як здібність людини усвідомлювати і адекватно пояснювати міру своєї участі в тому, що з нею відбувається, смислу свого життя і своєї діяльності, обраної професії, свідоме розмежування зовнішніх і внутрішніх впливів на свою особистість, результат діяльності. Завданнями вищої школи є сформувати у студентів адекватний внутрішній інтернальний рівень суб'єктивного контролю, вміння об'єктивно співвідносити перший і другий рівні суб'єктивного контролю і своєчасно перебудувати свою позицію. Допомогти у цьому може лише викладач, якому довіряє студент.

За гуманістичним підходом ми розглядаємо принципи як такі, що не можуть виступати жорстким регулятором побудови навчального процесу у будь-якому навчальному закладі. «Вони лише передбачають його можливі варіанти і використовуються як витончені регулятори щодо вибору умов, засобів, методів і форм особистісного потенціалу самоорганізації, ініціюють діяльність нашої свідомості на пошук власної поведінки і власної діяльності» (С. Кульневич).

Визначаючи необхідність модернізації навчально-виховного процесу вищої школи погоджуємося з думкою академіка А. Богуш, яка визначає, що є чи не найважливіше – «за допомогою гуманістичних принципів запобігти чи обмежити проникнення антигуманістичних засобів у навчальний процес вищої школи, показати їх неспроможність у досягненні позитивних результатів у майбутній професійній діяльності, переконати майбутніх професіоналів сприймати себе як найвищу цінність, що допоможе їм переорієнтувати себе, своє «Я» з позиції пасивного відтворювача в позицію самоорганізуючої, творчої особистості, яка зможе наповнити смислом і свою професійну діяльність, і свою життєтворчість» [5, с. 234].

Логіко-системний аналіз історико-педагогічної літератури, досвіду роботи вищих навчальних закладів, архівних документів [2; 3; 4] дозволяє стверджувати, що самостійну роботу студентів у вищих навчальних закладах слід розглядати:

- по-перше, як складову освітньо-виховного процесу, яка забезпечує єдність теорії та практики та безпосередньо впливає на зміст і характер

діяльності вищої школи, змінює вимоги до підготовки фахівців, творчого їх розвитку;

- по-друге, її наскрізність та інтегративність у навчальній, виховній, практичній та науковій роботі студента у системі ступеневої освіти як цілісний, єдиний процес, що прогнозує та закладає підґрунтя для розвитку самостійної дослідницької діяльності як найвищої форми розгортання самостійної роботи майбутніх фахівців на етапі їх професійного становлення у вищому закладі освіти;

- по-третє, гуманістичне спрямування у формуванні ціннісних орієнтацій та внутрішнього і зовнішнього цілепокладання самостійної роботи студента у навчальному процесі вищої школи.

У дослідженні ми виокремлюємо провідні поняття: «самостійна робота», «самостійна пізнавальна діяльність», «пізнавальна самостійність» у взаємозв'язку і динамічному розвитку. Зазначимо, що у сучасному трактуванні поняття «сам» у психолого-педагогічних дослідженнях характеризується: як здатність діяти відносно незалежно, ізольовано від інших, без зовнішньої допомоги (Л. Виготський), по-особливому, не так як всі (Л. Божович, Л. Благонідеждина), зберігаючи свою позицію, не дивлячись на змінені умови (А. Латинцева), ініціативно (Ю. Янотовська) тощо.

Словниковий аналіз поняття дозволяє відзначити, що самостійна людина – у кого свої міцні переконання, в кого немає хиткості. Самостійність – властивість, якість людини [10]. Виявляється, що тлумачення В. Даля 1882 р. справедливо виражає його сутність і сьогодні. У словнику С. Ожогова знаходимо наступні тлумачення цього поняття: «1. Це людина, яка не знаходиться у підпорядкуванні або ж залежності від когось, якихось обставин; незалежна. 2. Здатна до незалежних дій, суджень, здатна діяти сама, без сторонньої допомоги або ж керівництва. 3. Той, хто виконує своїми силами або ж із власної ініціативи, без сторонньої допомоги і керівництва» [9, с. 29]. Отже, для предметного поля нашого дослідження самостійною є відповідно та робота, яка виступає безпосередньо джерелом або об'єктом дій для особи, без допомоги інших.

Ми розглядаємо *самостійність* як необхідну умову виконання будь-якої діяльності: навчальної, виробничої, громадської, розумової, пізнавальної тощо. Разом із тим, ми визначаємо пізнавальну самостійність як інтегративну властивість особистості, пов'язану із самореалізацією, з її активністю щодо внутрішнього спонукання, без зовнішнього примушування, а відносно незалежно. Продуктивний творчий характер самостійної роботи студента (нестереотипність у прийнятті рішень, що приймаються особистістю, вчинків і дій, самої особистості) властивий вищому рівневі розвитку його пізнавальної самостійності.

Самостійна особистість приймає рішення, контролює процес реалізації рішень, самокритично оцінює свою діяльність, коригує та домагається своїх цілей, несе за них відповідальність. Вищим рівнем розвитку самостійності полягає у потребі ставити перед собою цілі та завдання, спрямовані на вихід за межі заданого, на пошук і відкриття нових закономірностей та способів розв'язання.

У дослідженні ми враховували наукові підходи вчених про те, що *пізнавальна самостійність* не є вродженою властивістю людини, і не завжди стає стійкою характеристикою діяльності й поведінки, а її рівень залежить від умов, у яких розвивається особистість, характеру стосунків з оточуючим. На

підставі самокритичного аналізу, рефлексії особистість приймає все більш адекватні рішення, що ведуть до розв'язання проблем. Ми поділяємо погляди вчених (Н. Дідусь, З. Курлянд), які розглядають пізнавальну самостійність як інтегративну якість особистості, що полягає у здатності та потребі приймати й реалізовувати рішення з власної ініціативи і нести за них відповідальність. Результати досліджень Н. Дідусь (1988), Г. Гаврилової (1986), Т. Степури (1988), В. Бенери (2003) підтверджують думку про те, що творчість набуває розвитку на основі самостійності особистості і є вищим ступенем її розвитку [2]. У сучасних умовах самостійність стає професійно необхідною якістю особистості будь-якого спеціаліста. Отже, і підготовка спеціаліста повинна орієнтуватися на формування у студентів зазначеної якості, а не лише на репродуктивну виконавську діяльність з оволодіння певною сумою знань.

Історико-педагогічний аналіз досліджень, присвячених проблемам самостійної роботи дозволяє стверджувати, що самостійність служить важливою передумовою для здійснення самостійної роботи студента у навчальному процесі вищого навчального закладу й характеризується розширенням пізнавальних завдань, залученням додаткового теоретичного і практичного матеріалу залежно від актуальних для особистості наукових і професійних інтересів, від попередньої підготовки, уміння працювати самостійно тощо [3; 4]. Таким чином, можна розрізнити поняття «самостійна робота», «самостійна діяльність» і «пізнавальна самостійність» і визначити їх відповідно як форму виявлення діяльності, вид діяльності та інтегративну властивість особистості.

Для визначення специфічних характеристик самостійної роботи було досліджено взаємозв'язок між *самостійною пізнавальною діяльністю* як особистісною рисою суб'єкта навчання й самостійною роботою як процесом і способом набуття знань. Це дозволило встановити, що самостійна робота студентів вищих навчальних закладів: є діяльністю пізнання, якій притаманні всі характерологічні ознаки; має двоаспектний суб'єкт діяльності, коли студент виступає в ролі того, хто її здійснює, і в ролі того, на кого ця діяльність і її результат спрямовано, тобто одночасно і як той, хто навчає, і як той, хто навчається. Про взаємозв'язок категорій «самостійна робота» і «самостійність» говорить практика, оскільки рівень власне самостійності виконання самостійної роботи студентом визначається мірою (безпосередньої, опосередкованої) участі викладача в управлінні та контролі за її виконанням.

Логіко-системний аналіз існуючих підходів виявив розбіжності у тлумаченні провідними науковцями поняття «*самостійна робота*». Розглянемо експлікацію поняття самостійної роботи студента вищої школи. Наукові підходи вчених щодо дефініції «самостійна робота» у вищій школі представлено на рис. 1.

Погоджуємося із думками вчених, котрі вважають, що поняття «самостійна пізнавальна діяльність», «самостійна навчальна робота» і «самостійна робота» не можна ототожнювати (М. Солдатенко, О. Малихін). Зазначимо, що О. Малихін у дослідженні підтримує думки тих учених (В. Буряк, С. Вітвицька, В. Граф, О. Мороз, О. Савченко та ін.), які акцентують на нетотожності понять «самостійна робота» й «самостійна навчальна діяльність» і визначають самостійну роботу основною формою організації самостійної навчальної діяльності, М. Солдатенко поряд з іншими вченими (А. Алексюк, В. Логвиненко, В. Луценко, П. Підкасистий та ін.) розглядають

самостійну роботу значно ширше, визначаючи її і як засіб навчання, і як форму наукового пізнання [1, с. 45; 11, с. 82].

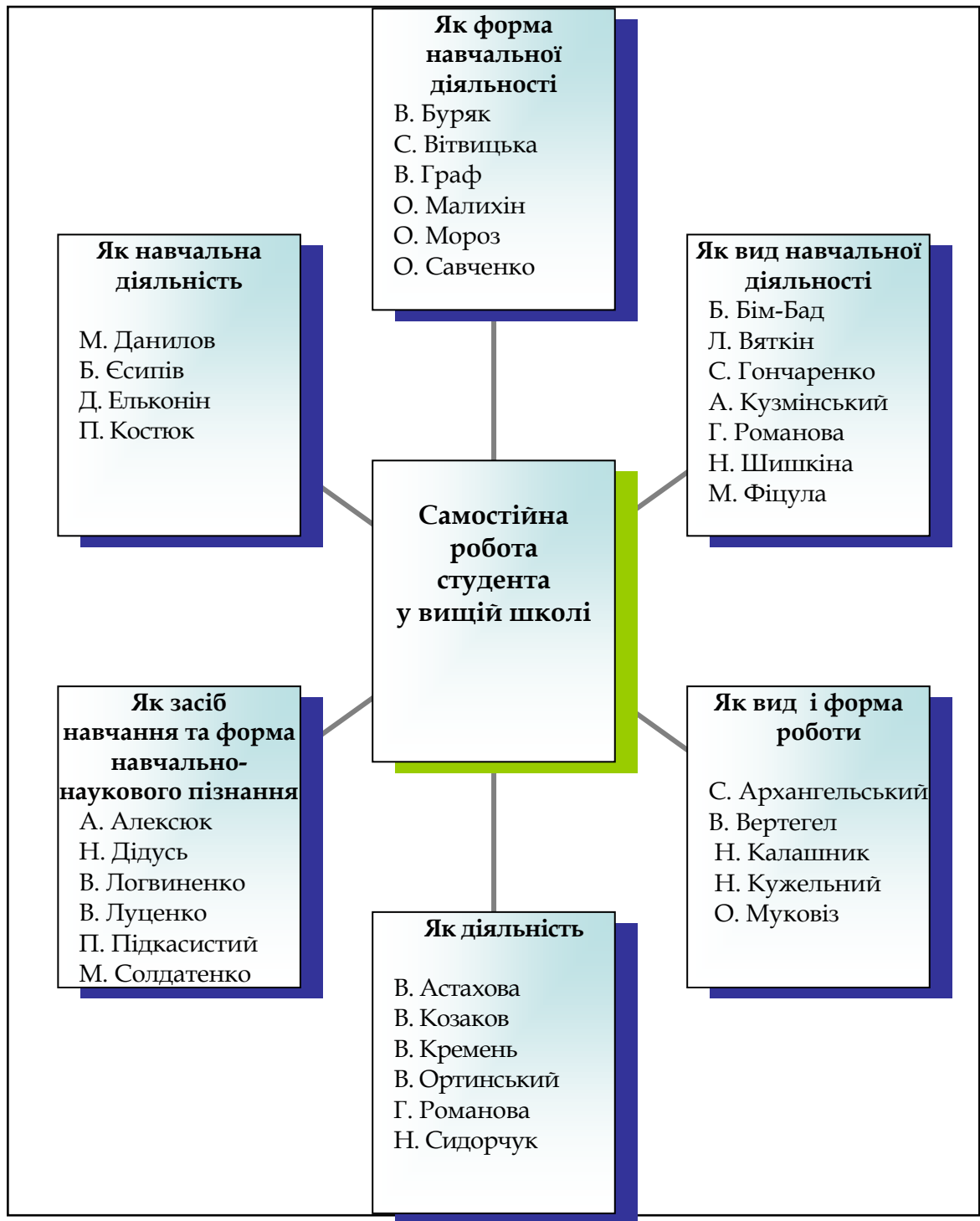

Рис. 1. Наукові підходи до поняття «самостійна робота»

Для визначення сутнісних характеристик самостійної роботи студента було досліджено взаємозв'язок між самостійною пізнавальною діяльністю як особистісною рисою суб'єкта навчання й самостійною навчальною діяльністю як процесом і способом набуття знань. Представлені на таблиці визначення щодо розуміння вченими поняття «самостійна робота» визначають названу категорію набагато ширше, ніж лише навчальна самостійна робота. Визначаючи самостійну роботу у навчальній діяльності: як вид діяльності учіння (В. Козаков), як вид навчальної діяльності (Л. В'яткін); як засіб навчання (В. Логвиненко), як вид навчання (К. Карпова) і форму

навчальної діяльності (Т. Лобода) – вчені розглядають самостійну роботу студента у єдності із розвитком самостійності як інтегративної властивості особистості (див. табл. 1).

Таблиця 1

Самостійна робота і самостійність

Самостійна робота – це	Автор
специфічний <i>вид діяльності учіння</i> , головною метою якого є формування самостійності суб'єкта навчання, а формування його знань, вмінь та навичок здійснюється опосередковано через зміст та методи усіх видів занять	Козаков В. А.
такий <i>вид навчальної діяльності</i> , при якому в умовах систематичного зменшення прямої допомоги викладача виконуються навчальні завдання, які сприяють свідомому і стійкому засвоєнню знань, умінь, навичок і формування пізнавальної самостійності як риси особистості	В'яткін Л. Г.
<i>засіб навчання</i> , що сприяє формуванню і розвитку пізнавальної самостійності	Логвиненко В. Г.
специфічний <i>вид навчання</i> , головною метою якого є формування самостійності суб'єкта, що навчається, а формування його вмінь, знань та навичок здійснюється опосередковано через зміст та методи різних видів навчальних занять	Карпова К. І.
особлива <i>форма навчальної діяльності</i> суб'єкта, у процесі якої студенти оволодівають знаннями і вміннями, а також розвивають такі якості особистості, як самостійність і активність	Лобода Т. М.
це <i>система заходів</i> , спрямованих на виховання активності і самостійності студента як рис особистості	Юганзен Б. Г.

Логічними є висновки наукових досліджень, які свідчать, що в процесі навчально-пізнавальної діяльності самостійні роботи студентів виступають як вид пізнавальної діяльності та специфічна форма навчального й наукового пізнання. Отже, самостійна робота – явище не тільки педагогічне, а й гносеологічне. Вчені розглядають самостійну роботу студента у вищому навчальному закладі і як форму навчання, і як засіб навчально-наукового пізнання.

Поляризувалися думки науковців і щодо дидактичної функції самостійної роботи. Відомі вчені – педагоги А. Ковальов, Н. Кузьміна вважають самостійну роботу студентів методом навчання, Г. Герасимова, А. Усова – прийомом навчання, Б. Єсіпов називає її формою організації творчої діяльності, П. Підкасистий указує, що «самостійна робота» – це не форма організації навчальних занять і не метод навчання, а засіб організації та виконання певної діяльності згідно з визначеною метою. Ми погоджуємося з думками вчених про те, що головним стержнем самостійної роботи студента має бути рівень сформованості його пізнавальної самостійності з особистісно вмотивованим цілепокладанням діяльності (хочу, можу, вмію). Уважаємо, зміст і характер самостійної роботи студента вищого навчального закладу як особистісний, повинен бути побудований на внутрішній мотивації та трактуватися як індивідуально-особистісний процес цілеспрямованого і систематичного покращення, вдосконалення, розвитку себе і своєї діяльності. Зазначимо, що при цьому суто особистісний характер самостійної роботи припускає розвиток самопізнання, самоосвіти та самовиховання.

Другий аспект – важливий для розуміння поняття самостійна робота у вищій школі полягає у необхідності взаємодії «викладач-студент», «студент-викладач» щодо зменшення безпосередньої допомоги й забезпечення демократичних засад організації, управління та контролю за виконанням самостійної роботи студентів. Результати логіко-системного аналізу наукових джерел дозволяють зазначити, що вчені В. Вертегел, Л. В'яткін, С. Гончаренко, Н. Калашник, А. Кузьмінський, В. Кремень, О. Муковіз, О. Савченко, Р. Олійник, В. Ортинський М. Фіцула дотримуються засад зазначеного підходу [3, с. 13–17] (див. табл. 2).

Самостійна робота як дидактична форма навчання є системою організації педагогічних умов, що забезпечують управління навчальною діяльністю тих, хто навчається і відбувається за відсутності викладача й без його безпосередньої участі й допомоги. Під час виконання самостійної роботи підтримка викладача реалізується опосередковано через організацію системи навчання в умовах самопідготовки. Зміст вищої освіти, який стає предметом організованої взаємодії за типом діяльності професійного співтовариства (творчої майстерні, співконсультування, взаємоспрямовуваного навчання тощо), дозволяє стимулювати самостійну роботу в цьому напрямі й прискорити процес становлення фахівця.

Таблиця 2

Самостійна робота у взаємодії «викладач-студент»

Самостійна робота це –	Автор
планова <i>індивідуальна</i> або <i>колективна робота</i> студентів, що виконується за завданням і при методичному керівництві викладача, але без його безпосередньої участі	Вертегел В. П. Гончаренко С. У. Кузьмінський А. І. Муковіз О. П. Калашник Н. Г. Кремень В. Г. Фіцула М. М.
вища <i>форма навчальної діяльності</i> за критерієм саморегуляції й цільової спрямованості студента, яка може бути диференційована залежно від джерела управління, характеру спонукання	Бавикіна Н. Ю. Савченко О. П.
такий <i>вид навчальної діяльності</i> , при якому в умовах систематичного зменшення прямої допомоги викладача виконуються навчальні завдання, які сприяють свідомому і стійкому засвоєнню знань, умінь, навичок і формування пізнавальної самостійності як риси особистості	В'яткін Л. Г.
<i>пізнавальна діяльність</i> , що виконується студентами самостійно, під необхідним керівництвом викладача, іноді за заданою програмою або інструкцією з урахуванням психологічних особливостей, особистих інтересів і планів студентів	Олійник Р. В.
самостійна <i>діяльність-учіння</i> студента, яка планується викладачем разом зі студентом, але виконується студентом за завданнями та під методичним контролем викладача без його прямої участі	Ортинський В. Л.

У зазначеному підході полягає дидактична сутність самостійної роботи та її відмінність від форм аудиторної роботи, що передбачає безпосередню участь і опосередковану допомогу з боку викладача. Разом із тим зазначимо, що самостійну роботу слід розглядати як структуру особливої форми навчання й не ототожнювати зі структурою діяльності учіння, що інколи

спостерігається у дидактиці вищої школи. Самостійна робота не є самостійною діяльністю того, хто навчається, щодо навчального матеріалу, а є особливою системою умов навчання, котрі організовуються викладачем, і є аспектом його діяльності. Отже, самостійна робота є лише складовою самостійної навчальної діяльності, її основною формою здійснення.

Ми розглядаємо самостійну роботу студента у «суб'єкт-суб'єктній» [6, с. 125–127] взаємодії, яка передбачає заміну моделі «викладач – студент» на модель «колега – колега» у напрямі співпраці й співтворчості, що особливо важливо в сучасних умовах модернізації вищої освіти. Структура самостійної роботи студента вищого навчального закладу нами розглядається як педагогічна система, що включає: цілі роботи; засоби, методи, форми; зміст і процес роботи, результат, контроль, самоконтроль, цілі наступного рівня діяльності.

Вважаємо, що поняття «самостійна робота» доповнене характеристикою діяльності (наукова, науково-дослідницька, пізнавальна, навчальна, практична, просвітницька, виховна тощо), конкретизує вид діяльності студента та надає їй відповідно конкретного змісту й характеру виконання і потребує розмежування у визначеннях (див. схему 1).

Схема 1

Характеристика самостійної роботи студента

Результати проведеного наукового дослідження дозволяють зауважити, що визначення самостійна робота не надає повної характеристики змісту й виду діяльності, яку виконує студент. Ми розглядаємо зміст самостійної роботи студента вищого навчального закладу у прямій залежності від визначеної мети та прогнозованих завдань у певному виді діяльності професійної підготовки (навчальній, пізнавальній, науковій, практичній, виховній тощо). Виходячи із зазначеного, вважаємо за доцільне розмежувати поняття і терміни: самостійна наукова робота, самостійна науково-дослідницька робота, самостійна виховна робота, самостійна навчальна робота, самостійна практична робота, самостійна лабораторна робота, самостійна письмова робота тощо.

Самостійна робота студента розглядається як провідна форма організації навчальних занять, що супроводжує всі види початкової роботи як аудиторна самостійна робота і виступає основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових занять, тобто позааудиторна. Уважаємо, що потенційні можливості самостійної роботи закладені в її багатогранності, яка акумулює самостійну дослідницьку

діяльність студента та пронизує усі рівні професійної підготовки майбутнього фахівця. Оскільки, з одного боку, самостійна робота є формою навчання, при якій студент засвоює необхідні знання, оволодіває уміннями, навчається планомірно і систематично працювати, мислити, формує свій стиль розумової діяльності. З іншого – самостійна робота студента розглядається як один із ефективних засобів підвищення пізнавальної активності, один із напрямків індивідуалізації самостійної пізнавальної діяльності студентів.

Логіко-системний аналіз наукових джерел, результати проведеного дослідження (2002–2012 рр.) дозволяють стверджувати, що визначення самостійної роботи студента слід розглядати цілісно у процесі реалізації освітньо-професійної програми підготовки фахівця у вищій школі. У дослідженні самостійна робота студента у вищих закладах освіти нами розглядається: по-перше, як діяльність, що планується у співробітництві з викладачем під прямим або ж опосередкованим керівництвом (у навчальних кабінетах і наукових лабораторіях, науково-допоміжних установах, роботі гуртків і товариств тощо) з метою спрямування самодіяльної особистості студента на самостійне вивчення конкретних наук для розв'язання наукових, практичних завдань майбутньої професійної діяльності; по-друге, це діяльність індивіда, що здійснювалася ним своїми власними силами без сторонньої допомоги. *Самостійну роботу* студентів у навчальному процесі вищих закладів освіти досліджуваного періоду визначаємо як особистісно вмотивовану діяльність під прямим або опосередкованим управлінням викладача, спрямовану на самостійне вивчення конкретних наук для розв'язання навчальних, наукових, практичних завдань майбутньої професійної діяльності.

Сьогодні домінантними імперативами удосконалення самостійної роботи студентів у вищій школі повинні стати:

- інтерактивні комплекси навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін відповідно до освітньо-професійних програм підготовки фахівця;
- сучасне інформаційно-технічне забезпечення (електронні підручники і посібники, методичні рекомендації, сучасні каталоги, бази даних наукової літератури та наукових фахових видань, доступ до навчальних та наукових інтернет-ресурсів, тестові варіанти комп'ютерної перевірки знань тощо);
- оптимальне керівництво самостійною пізнавальною діяльністю у цілісному педагогічному процесі із врахуванням принципів індивідуалізації та диференціації освітньо-виховного процесу та загального навантаження студентів.

Використання потенціалу самостійної роботи в умовах модернізації професійної підготовки у вищій школі повинне бути такого рівня і якості, в процесі якої створювалися б сприятливі умови для формування професійної компетентності та інноваційної поведінки майбутнього фахівця.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дає підстави запропонувати рекомендації:

- Міністерству освіти і науки України – щодо розроблення Положення про організацію самостійної роботи студентів у вищих навчальних закладах із визначенням єдиних регулятивів в управлінні аудиторною і позааудиторною самостійною роботою студентів; офіційного затвердження у навантаженні

викладача часу на консультативну діяльність, тьюторську роботу зі студентами;

- вищим навчальним закладам – відносно розроблення навчально-методичних комплексів самостійної роботи студентів за напрямками підготовки та галузями знань, з урахуванням їх диверсифікації; розширення спектру науково-консультативної діяльності (андрагогічний, геронгогічний напрями тощо); стимулювання і заохочення обдарованої студентської молоді до участі в наукових конкурсах; заснування стипендіальних фондів, центрів фандрайзингу; розвитку мобільності викладачів і студентів через зарубіжні стажування та наукові відрядження.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми організації та змісту самостійної роботи студентів в історичному розвитку вищої школи України. Подальший науковий пошук доцільно спрямувати на визначення особливостей самостійної роботи студентів на кожному із рівнів вищої освіти, вдосконалення її змісту і структури відповідно до фахової підготовки відповідного ступеня вищої освіти, розвиток технологій самостійної роботи студентів з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А. Н., Аюрзанайн А. А., Підкасистий П. І., Козаков В. А. та ін. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання / А. Н.Алексюк, А. А. Аюрзанайн, П. І. Підкасистий, В. А. Козаков та ін. – К. : ІСДО, 1993. – С. 45.
2. Бенера В. Є. Пізнавальний аспект самостійності майбутнього педагога. Пошуки, проблеми, перспективи : [монографія] / В. Є. Бенера. – Тернопіль : Воля. – 2006. – 324 с.
3. Бенера В. Є. Самостійна робота студента: бібліографічний показник / В. Є. Бенера. – Кременець: РВЦ КОГПІ ім. Тараса Шевченка. – 2010. – С. 13-17.
4. Бенера В. Є. Самостійна робота студентів у вищій школі України: історичні трансформації (друга половина ХІХ – кінець ХХ ст.) : [монографія] / В. Є. Бенера. – Рівне : ПП ДМ, 2011. – 640 с.
5. Богуш А. М. Сучасний підхід до модернізації навчально-виховного процесу вищої школи / А. М. Богуш // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис 3 (38) № 3 (Додаток 1). – Т.1. – Рівне: ПП Баришев К. В. – 2010. – С. 234.
6. Бойко А. М. Концептуальні основи особистісно-соціального виховання / А. М. Бойко // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні, 1992–2002. – Харків, 2002. – Ч. І. – С. 125–127.
7. Дем'яненко Н. М. Етапи педагогічної парадигми в історії класичного університету України / Н. М. Дем'яненко // Наукові записки КНУ імені Тараса Шевченка. Факультет соціології та психології. Інститут журналістики. – К. : КПВД «Педагогіка», 2004. – Т. V. – С. 42–48.
8. Копыл А. Н. О методологических основаниях истории педагогики и образования / А. Н. Копыл // Педагогика. – 2007. – № 8. – С. 101.
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 57 000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой; АН СССР. Ин-т русского языка. – М.: Русский язык, 1988. – 750 с.
10. Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка. – К. : Пед. думка, 2001. – 516 с.

11. Солдатенко М. М. Теорія і практика самостійної пізнавальної діяльності: [монографія] / М. М. Солдатенко . – К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – 198 с.
12. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: АПН, 2003. – 68 с.

Рецензент: д. пед. н., проф. Вихрущ А. В.